

NASRIY ASARLARDA OBRAZLAR TABIATI TAHLILI

Hamidova Muhayyoxon Obidovna,
filologiya fanlari nomzodi, professori,
Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: XX asr o'zbek adabiyotida o'ziga xos uslubga ega bo'lgan ijodkorlardan biri Shukur Xolmirzayev sanaladi. Uning har bir asarida o'zi tug'ilib o'sgan Boysun tabiati, ayniqsa, undagi bolalik davri o'tgan yerlar o'ziga xos tarzda qalamga oliganligi blan kitobxon e'tiborini tortadi. Mazkur maqolada adibning "Olabo'ji" romanda obrazlar tabiati xususida fikr yuritilgan. Kalit so'zlar: badiiy obraz, yozuvchi mahorati, hayotiy fakt, yozuvchi fantaziyasi, realistik obrazlar, ruhiyat, inson tabiati.

O'zbek adabiyotining yirik namoyandasi, ulug' adib Shukur Xolmirzayevning asarlarini o'qimagan o'quvchini topish qiyin. Betakror hikoyalari, jozibador qissalari, yuksak saviyali romanlari allaqachon o'zbek adabiyotining nodir javohirlariga aylanib ulgurgan adib bir umr o'zbek xalqining xarakterini, uning yashash tarzini, qiyofasini tasvirlab ijod qildi.

Darhaqiqat, O'zbekiston xalq yozuvchisi, Hamza nomidagi Respublika Davlat mukofoti sovrindori, "Mehnat shuhrati" ordeni sohibi Shukur Xolmirzayev o'zining rang-barang va sermazmun asarlari bilan hozirgi o'zbek adabiyoti taraqqiyotining gullab-yashnashiga, yangi rivojlanish bosqichiga ko'tarilishga samarali hissa qo'shgan zabardast adibdir. XX asr o'zbek nasrining 60-70-yillardan keyingi taraqqiyotini bu o'ziga xos yozuvchi ijodisiz tasavvur qilish qiyin. Yozuvchi ijodida tasvir prinsiplarining paydo bo'lishi, shakllanishi, o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishi avvalo adabiyotga olib kirilgan hayot materialining mazmundorligi, rang-barangligi, takrorlanmasligi bilan bog'liqdir [2, 345-346] Fikrimizni oydinlashtirish uchun adibning "Olabo'ji" romaniga murojaat etishni o'rinli deb bildik.

"Olabo'ji" romani O'zbekiston mustaqillikka erishguncha o'zbek adabiyotida yaratilgan so'nggi romanlardan biri bo'lib, 1991-yil yozilib, 1992-yili "Sharq yulduzi" jurnalida kitobxonlar hukmiga havola qilindi. Mazkur romanni adib romandan katta hikoya deb ataydi. Nima uchun asarni bunday deb ataganini undan so'ralganida u "Olabo'ji" o'tgan yili "Sharq yulduzi" jurnalida e'lon qilindi. Shu asarning janrini romandan katta hikoya deb belgiladim. Bu narsani o'zimni o'zim aldash uchun qildim. Roman desam, voqealar tarmoqlanib, sochilib ketadigandek tuyuldi. Agar hikoya desam, men o'zimni tiya bilarkanman. Baribir, shunday bo'lsa ham 400-500 qog'oz bo'lib ketdi" [5, 124].

Shukur Xolmirzayev mazkur romanida hayot voqealarini, ziddiyatlarini yoritib bergan va ularga o'z munosabatini bildirgan. Kichik-kichik hayotiy tasvir manzaralarida katta-katta muammolarni qo'ygan. Hayotdan tanlab olgan hodisa va voqealarning eng nozik tomonlari, xarakterli nuqtalarni topib, ularni iker-chikirigacha tasvirlaydi va bu orqali inson va jamiyat, insonlar o'rtasidagi munosabatni chuqur

badiiy tahlil qiladi. Insonni, qahramonlar kechinmalarini, ular o'rtasidagi ziddiyatlarni, ma'naviy qadriyatlarni bor bo'yi bilan tasvirlaydi. Asarning badiiyliginita'minlaydigan birinchi omil sifatida muallif o'zini qiziqtirgan, o'ziga yaxshi tanish bo'lgan materiallar haqida yozadi.

Asar kechagi kunning dahshatlari: kishilarning ma'naviy-axloqiy tanazzuli, ekologik yemirilishlar, xalqimizning esa erksizligi, loqaydliklarini bizga ochiq ko'rsatib bera olgan. Muhimi, asarda insonlar ongida ma'naviy tanazzul tasvirlangan, deya olamiz.

Shukur Xolmirzayev romanning qahramonlari To'qliboy Qo'chqarov, Ulton Sultonov, Bahor, Bo'taboy So'pi, Tarakanov, Maxfirat Egamqulova, Dunyo, Sulton bobo va shu kabi bir qator obrazlar talqini orqali bizni doimo qiynab kelayotgan savollarga javob topishga harakat qiladi. Bunda u biz yashagan va hozir ham birga yashayotgan zamondoshlarimizning fe'l-atforini, ruhiyatini tekshirish orqali boradi.

Romanda hayotimizning turli jabhalarida uchraydigan turli xil taqdirlarga, voqealarga duch kelamiz. Natijada bir oddiy inson sifatida asarda o'zimizni hikoya qilinayotgan voqealarning ishtirokchisiday sezamiz. Romanda ishtirok etuvchi barcha insonlar-Ulton, Bahor, To'qliboy Qo'chqarov, Bo'taboy so'pi, Sulton bobo, Maxfirat Egamqulova, Dunyo, Ashim, Hurram, Nabilar ko'z oldimizda tirik insonlar sifatida gavdalanadilar. Mazkur obrazlar orqali Tangriberdi dodhodek milliy qahramonlarimiz taqdiri ham bizni og'ir ruhiy iztirobga solmay qolmaydi.

Romaning asosiy qahramonlaridan biri – oddiy qishloq o'qituvchisi, ko'zga ko'ringan yozuvchisi Ulton Sultonovdir. Yozuvchi mazkur qahramonning og'ir iztiroblarga to'la hayotini shunday tasvirlaganki, kitobxonda Ultonga nisbatan achinish, yosh yigitni nobud qilib, "Olabo'ji"ga aylantirgan jamiyat, shu jamiyatda katta rol o'ynayotgan rahbarlarga nafrat uyg'onishi tabiiy.

Asarda bo'lib o'tgan voqealar, harakatlar bosh qahramon Ulton Sultonov taqdiri bilan uzviy bog'liq. Unda Ulton hur fikrli, sodda, tabiatni jonu dilidan sevuvchi, erk va mustaqillik, ekologik o'pirilishlarga qarshi o't ochuvchi yozuvchi shaxs sifatida tasvirlangan. U doimo tabiatdek tabiiy yashashni istaydi. Uningcha, hayotda har bir ish – tabiiy beg'araz va makru xiylalarga ustamonligi degan modullardan holi bo'lishi kerak.

O'qimishli, el tanigan Ulton To'qliboy Qo'chqarov kabi kishilarning to'riga o'zi bilmagan holda osongina tushib qoladi. Bularning bari Ultonni ustoz, hozirda tuman Bosh kotibi bo'lmish To'qliboy Qo'chqarovning sobiq shogirdini chaqirishidan boshlanadi. Ustoz bilan ko'rishgandan so'ng odatdagiday suhbatlardan so'ng To'qliboy Qo'chqarov unga shunday deydi: "Gap shu, seni chaqirishdan ham murod shulki, xo'sh, senga ishonaman... Shu maktabingga bizning nomimizdan raykomning vakili sifatida tekshirib, bor kam-ko'stini yozib kelasan... qolgan mana shu o'n-o'n

bash kunda nimalar qilib ulgurish mumkin, ana shu tomonlariniyam o'ylab yozasan"[4, 30].

Ulton bilan birga chaqirilgan vrach qiz Bahorga esa "Siz maktabning gigiyena-sanitariya talablariga qanchalik javob berish-bermasligini aniqlaysiz", deydi va ikkisini maktabni tekshirish uchun yuboradi. Bu hol albatta Ultonga g'ayritabiiy tuyuladi. Axir maktabning ishini tekshiradigan mas'ul tashkilotlar bor-ku! Nima uchun tekshirish ishiga aynan Ulton va ishi boshidan oshib yotgan Bahor borishi kerak? Ulton o'zini qiynagan mazkur savolga javobni asarning yakunida oladi.

Yozuvchi Ultonni ruhiy qiynoqlarga solayotgan o'ylari orqali davrning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy psixologiyasini chizadi. Asarning boshida u Ultonning tashqi qiyofasidagi ko'rinishlarida ruhiy holatlarning aksini chizuvchi psixologizmning dinamik prinsipini qo'llagan bo'lsa, vaziyat murakkablashgani sayin bu prinsipni qahramonning tuyg'ularini bevosita tahlil qilish yo'liga o'tib, uning ruhiy olamidan o'tkazar ekan, uning ruhiyati g'alayonga keladi. Bu g'alayonda shu qadar obyektivlik borki, o'z hayotini va xalqimiz hayotini taroziga solib, mushohada qiladi. Uni va jamiyatni shu holga keltirgan illatlar asar davomida ochila boradi. Asarda psixologizm o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etar ekan, unda voqeaning o'rnini va bo'lib o'tadigan paytini aniq belgilab olishni taqozo etgan. Romanda Ulton va boshqa qahramonlar ruhiyati orqali adib totalitar tuzumning oxirgi damlari, zamon tarzida, ya'ni qahramonlar harakat qiladigan vaqt birligi shaklida tanlab, shu davrningeng dahshatli qiynoqli damlarini tarixiy voqealar oqimi bilan bog'lab, ta'sirli va to'laqonli xarakterlar yarata olgan.

Romanda totalitar tuzumning oxirgi damlari zamon tarzida, ya'ni qahramonlar harakat qiladigan vaqt birligi shaklida tasvir etilgan. Sababi, davr ko'plab tarixiy voqealarni boshidan kechirdi, ta'sirdor va to'laqonli xarakterlar yaratish imkonini beradi. Ulton va boshqa xarakterlar bilan tanishar ekanmiz bunga to'la ishonch hosil qilamiz. Ayniqsa, taqdiri "Olabo'ji" dek mahluq taqdiriga o'xshab tugagan Ulton fojiasi bizni hayajonga solmay qo'ymaydi hamda uni shu holga solgan mash'um tuzumga nafratimiz ortadi.

Asardagi Ulton obrazini to'ldiradigan qahramonlardan biri – Bahordir. Turg'unlik yillaridagi inqirozlar Bahor qismati orqali asarda aks ettirilgan. Asrimiz boshida g'ayriaxloqiy hodisalar g'oyatda murossasiz edi. Tomonlar oriyat uchun kurash olib borar edilar. Kurash turlari g'oyatda jo'n, oz, sodda edi. Yo g'alaba bilan yo o'lim bilan tugashi kerak edi.

Yillar o'tishi bilan ma'naviy tubanliklar tusini o'zgartirdi. Lekin uning yovuz qiyofasi, chirkin olami o'zgargani yo'q. Bahor ana shu "silliqliklar"ning qurboni edi.

To'qiliboy Qo'chqorov, Maxfirat Egamqulova kabi insonlarning ta'siri ostida Bahor singari navqiron qizlarning boshi berk ko'chalarga kirib ketishidan asrash,

ularning tabiatidagi bokiralik, hayo, oriyat tuyg'ularini saqlab qolish ayollarning azaliy ma'naviy pokligiga qaytarish asarning asosiy g'oyalardan biridir. Shundagina Bahor fojiasi boshqa biror zamondoshimiz, do'stimiz fojiasi bo'lmaydi. Romandagi Bahor obrazi shu jihatdan qaraganda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Yozuvchining o'zi aytganidek, uning har bir asari qahramonlari xoh ijobiy, xoh salbiy bo'lsin, iloji boricha unga ijobiy tarzda ham, salbiy tarzda ham yondoshishga harakat qiladi. Firimizni adabiyotshunos olim U.Normatovning quyidagi fikri ham tasdiqlashi mumkin: "...romanning vazifasi masala ko'tarish emas, balki hayot o'zi ko'ndalang masalalarni inson taqdiriga singdirib yuborish", bu masalalar tagida yashirinib yotgan dramalarni ko'rsatish, ko'rsatganda ham badiiy barkamol obrazlar vositasida ko'rsatishdan iboratdir. Shuning uchun ham badiiy asarda hamma narsa, shu jumladan, ko'tarilgan masalaning muhimligi ham, badiiy obrazning mukammalligiga, ya'ni yozuvchining kitobxonni larzaga solishga qodir bo'lgan "tirik odam" yarata olish qobiliyatiga bog'liqdir" [3, 116-117]. "Tirik odam" yarata olish qobiliyati esa o'z navbatida psixologik tahlildan qay darajada foydalana bilishga, uni asar to'qimasiga, muammosiga singdirib yubora olish mahoratiga ham bog'liqdir" [6, 56].

Yozuvchi asarda ana shunday "tirik odam"larni yarata olgan. Romanning markazida ishimizning boshida ta'kidlab o'tganimizdek, Ulton va To'qiliboy Qo'chqorovlar xarakteri turadi.

Biri oddiy o'qituvchi Ulton, ikkinchisi esa rayon partiya Boshkotibi To'liqboy Qo'chqorovdir. Bu ikkisi bir-biridan tubdan farq qiladi. Buni ishimizning boshida ham aytgan edik.

To'qiliboy Qo'chqorov asarning boshida bizda boshqacha taassurot qoldiradi. U doim kulib gapiradigan, sho'x, quvnoq, pishiq, puxta, mulohazali, xushyor, mehribon, shoirtabiat inson.

To'g'ri, biz yuqorda keltirgan ijobiy sifatlarning hammasi birikkanda ham To'qiliboy Qo'chqorovning tom ma'nodagi ijobiy darajasiga ko'tarmaydi. Ammo bu sifat va salbiy sifatlar tufayli u jonli odamdek xarakter kasb etadi. Adib To'qiliboy Qo'chqorov xarakterini yoritishda uning ruhiy qiyofasini ko'proq xatti-harakatlari faoliyatida tasvirlab ochib berishga harakat qiladi.

Asarda syujetning boshidan oxiriga qadar bir-biri bilan to'qnash keladigan, ular faoliyatining ichki sir-asrorlarini tahlildan o'tkazilgan uch xarakter mavjud bo'lib, bular Ulton Sultonov, Bahor Kenjaboeva va To'qiliboy Qo'chqorovlardir. Romandagi barcha obrazlar Ulton bilan munosabatga kirishadi. Shu sabab bizda har bir xarakter ruhiyatiga ekskursiya qilish, ularni shu holga keltirgan shaxslarning ruhiy dunyosi bilan, o'z foydasinigina o'ylab ish qiluvchi, bu yo'lda hech narsadan qaytmaslik psixologiyasi yorqin tasvirlangan. Yozuvchi To'qiliboy Qo'chqorov xarakterida shu

holatlarni bera olgan. Masalan To'qiliboy Qo'chqorovning Ultonga aytgan quyidag so'zlari fikrimizni tasdiqlaydi: "Rayon partiya komiteti – rayonning egasi! Xohlagan odamini, kadrini chaqirib, xohlagan ishini buyuradi..." [4, 30] Insoniy qadr-qimmatni nazar qilmaslik singari illatlar uning ruhiga singib ketganligi shu parchadan ham yorqin ko'rinadi. Albatta, u faqat o'zini o'ylovchi inson bo'lmagan. Biz voqealar fonida muhitning insonga ta'sir etuvchi qudratini sezib turamiz. Bu esa asarni o'qish davomida ochila boradi, ba'zi hollarda shaxs psixologiyasi, jamiyat psixologiyasidan ustun keladi. Bu albatta, Qo'chqorov xarakteri fonida sodir bo'ladi. U rayonda qo'lga kiritilgan barcha yutuqlarni o'ziniki qilib ko'rsatishga intiladi. Uning tarafdorlari ham uning bu ishini qo'llab-quvvatlaydilar. Agar qo'llab-quvvatlashmasa Bahorning o'rnida oldin ishlagan, lekin u bilan kelisha olmagan uchun besh bolasi bilan qirga, cho'ponlar huzuriga yuborilgan vrach yigit yoki o'z xotini bilan xiyonat ustida uni ushlab olgani uchun Ultonni jinnixonaga yuborib, "Olabo'ji" holatiga solishi mumkin. Natijada u butun boshli rayonda undan keng fikrlovchi kishining o'zi qolmaydi. Uning xarakterini to'laligicha tasavvur qilishga ko'maklashadigan vosita - Ulton, Bahorlar ruhiy olami tasviri orqali bu obrazning xarakter belgilari yanada kengroq ochilishi yozuvchi psixologizmining o'ziga xos ko'rinishlari shaklida namoyon bo'ladi. Asarning boshida uning o'ziga xos xususiyatlarini-qiliqlarini Ultonning ruhiy olami tasviri orqali quyuq bo'yoqlarda ocha boradi. Agar adib Ulton va uning sarguzashtini tasvirda ochib berishi kerak bo'lmaganida edi, Qo'chqorovda mujassamlashgan o'sha davrga xos jihatar ochilmagan, biz esa hayot bir tekisda ketayotganiga o'zimizni ishontirib yurishda davom etgan bo'lar edik. "Har bir obrazning ruhiy olami, dastlab shaxsiy hayoti bilan quyuq bog'lanadi"[6, 86]. Asarda ham shu holat kuzatiladi. Qo'chqorovning shaxsiy hayoti jamiyat hayoti bilan to'qnashib ketadi. Bu uning jamiyat taraqqiyotiga salbiy yoki ijobiy ta'sir qilishi bilan bog'lanib ketadi. Shu sababli mazkur obrazga daxldor bo'lgan psixologik tahlil uning shaxsiy hayot va yashab turgan davrning ruhiy ko'zrusiga aylanadi. Demak, psixologik tahlil shaxs va jamiyatni bog'laydigan darajaga ko'tarila olgan.

To'qiliboy Qo'chqorov faoliyati bilan tanishib, shunday xulosaga kelish mumkin. Yozuvchi bu inson bilan tanishtirish, voqealarni berishi bilan hayotda shunday insonlarning xali hanuz borligi, afsuski, shu xildagi rahbarlar yaqin o'tmishda ko'pgina taqdirlarni hal qilgani, insonlarning ko'nglini og'ritgani, moddiy va madaniy boyliklarga putur yetkazgan, jamiyatda ma'naviy inqirozga yuz tutgan inson tasvirini berishni o'z oldiga maqsad qilgan va bunga erisha olgan.

Shukur Xolmirzayev ijodida, xususan, romanlarida qahramonni badiiy tasvirlash tamoyillarini kuzatar ekanmiz, adib har bir qahramon qiyofasida biror hayotiy hodisa va voqeyani, kishilardagi biror fazilat yoki nojo'ya xatti-harakatni ko'rsatish, uni to'lig'icha ochib berishga harakat qiladi va bunga erishadi ham.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hamidova M. O/ Shukur Kholmiraev- a creative exposes person and society's illnesses // International Scientific Journal science and innovation, Series C, Volume 3, Issue 1, January 2024.- P.109 - 113.
2. Ne'matullayeva F. O'zbek adabotida Shukur Xolmirzayevning tutgan o'rni // "Ijodkor o'qituvchi" jurnali, 2023.- № 28.- B. 345-346.
3. Normatov U. Roman tabiati: talab va imkoniyatlari // Talant tarbiyasi.- Toshkent: Yosh gvardiya, 1980.- B. 116-117.
4. Xolmirzayev Sh. Olabo'ji: Roman.- Toshkent: Ziya nashr, 2023.-608 b.
5. Xolmirzayev Sh., Yunust T. Insonni kashf etish baxti // Sharq yulduzi, 1993.- № 9.- B. 124.
6. Xolmurodov A. Odil Yoqubov romanlarida psixologizm. Filol.fan.nom.diss.- Toshkent, 1991.- B. 56.